

МОВОЗНАВСТВО

Антоненко О.В. (Київ, Україна)

Чеські малопродуктивні суфікси на утворення назв діяча

У статті представлений короткий огляд чеських малопродуктивних суфіксів для утворення назв діяча.

Ключові слова: *словотвір, назви діяча, малопродуктивні суфікси, чеська лінгвістика.*

В статье представлен краткий обзор чешских малопродуктивных суффиксов для образования имен деятеля.

Ключевые слова: *словообразование, имена деятеля, малопродуктивные суффиксы, чешская лингвистика.*

The article presents a brief survey of the Czech non-productive suffixes for nomina agentis formation.

Key words: *word formation, nomina agentis, non-productive suffixes, Czech linguistics.*

У нашій статті подаємо короткий огляд малопродуктивних у сучасній чеській мові суфіксів –l, –čí, –ek, –an, що використовуються при творенні назв діяча. Хоча зазначені суфікси знаходяться на маргіналіях цієї словотвірної категорії, але саме вони визначають специфіку чеської словотвірної системи серед інших слов'янських мов, тому становлять значний інтерес для порівняльного дослідження.

Характерною ознакою цих суфіксів є утворення поряд зі стилістично нейтральними агентивними назвами експресивно забарвлених номінацій, які характеризують особу за її внутрішніми якостями, часто з відтінком зневаги, тому дуже часто деривати можуть одночасно належати до атрибутивних назв.

Імена діячів на –l за формою подібні до дієслів минулого часу третьої особи однини. В. Шмілауер указує, що назви походять від субстантивованих дієприкметників минулого часу переважно від дієслів недоконаного виду на –at, –it [9, 28]. Подібну думку висловлює й П.Гаусер [4, 36]. Іншу інтерпретацію утворень подає Ф.Копечни, який доводить походження іменників на –l від віддієслівних прикметників на позначення схильності при їхній одночасній субстантивації. Дослідник вважає, що ці форми набули значення дієприкметника минулого часу лише тоді, коли почали використовуватися як компонент перфекта, тобто коли вираз *já jsem dělal*, що спочатку мав значення „ego sum factor“ („já jsem konatel“) набув значення „já jsem to udělal“. У мовній свідомості ці іменники жодним чином не асоціюються з формою минулого часу [6, 152-155]. М. Докуліл теж пропонує подібний варіант тлумачення [10, 86].

Серед твірних основ найширше представлені основи інфінітива на -a (*běhal – běhati, tlachal – tlachat*); на -i- (*blábolil – blabolit, blouznil – blouznit*). Лише в одному випадку рееструємо основу на -e/-ě: *sháněl – shánět*.

Хоча більшість іменників походить від дієслів недоконого виду, назви прізвищ, що у великій кількості репрезентовані у цьому типі, мотивовані дієсловами доконого виду (*Dokoupil, Vykoupil, Odehnal, Zmeškal, Zavřel*). Серед твірних основ присутні як перехідні (*kňoural < kňourati, škudlil < škudlit*), так і неперехідні дієслова (*hekal < hekat, čmuchač < čmuchačati*). Чотири номінації утворено від зворотних дієслів (*loudal < loudat se, nimral < nimrat se, zhýral < zhýrati se, fintil < fintit se*).

В українській мові кореляти чеських назв утворені за допомогою суфіксів –ун (*šuškal – шештун, hekal – крештун*), –юг-а (*škrtil – жаднюга*), –юк-а (*škemral – канюка*), –ій (*kňoural – плакцій, škrabal – мазій*), –а (*plácal – базика*), –л-о (*nimral – м'яло*), –яй (*škudlil – скупердяй*), що також надають деривату експресивного забарвлення. Причому два українські відповідники мають ідентичне лексичне наповнення твірної основи (*broukal – буркун, bouřil – підбурювач*). Інколи у ролі корелята виступає складний іменник (*tlachal – нуштобрех*).

У семантичній структурі чеських та українських дериватів можна виокремити кілька типів співвідношення. Часто відповідники мають майже ідентичну семантику, відрізняється лише ступінь експресивного забарвлення чи інтенсивності ознаки. Хоча у парі *kňoural – плакцій* обидві назви мотивовані дієсловами на позначення плачу, але в українській мові йдеться про стилістично нейтральне слово *плакати*, а у чеській – експресивне забарвлене *kňourat* “рюмсати”. Досить часто номінації мотивовані переносною ознакою, яка найдаліше характеризує вдачу чи поведінку людини. Так, обидва іменники *kuňkal, nimral* позначають нерішучу, невпевнену людину. У першому випадку назва мотивована переносним значенням дієслова *kuňkat* „кумкати”, що позначає характерний для жаб звук, тобто особа „která nezřetelně, tiše mluví nebo stále naříká“ [8]. Назва *nimral* характеризує людину, яка „pomalá v práci, loudavá v jídle“ [8]. В українському відповіднику *м'яло* в основу номінації покладена здатність змінювати форму, відсутність сталості, позначувана дієсловом *м'ятися*. Розбіжності у семантичній структурі твірного слова можуть мати й радикальніший характер. Так, номінації *packal* та *халтурник* мають тотожне значення: „kdo něco neuměle nebo nedbale dělá, kazí, packá“ [8], ”той, хто працює несумлінно, неакуратно, абияк” [3]. У чеській мові дієслово походить від іменника *packa*, що позначає засіб дії (“виконувати щось лапою, нежкісно”), а в українській мові - від іменника *халтура*, що позначає результат дії.

До чеського словотвірного типу назв діячів із формантом -č(i) належить невелика група утворень, позиція яких усередині цього розряду імен є зовсім мінорною, оскільки мало іменників зберегли первинне словотворче

значення назви діяча. Процес лексикалізації охопив більшість номінацій. Так, слово *lovčí* “ловчий, ловець” позначає не того, хто інколи чи постійно полює, займається цією діяльністю як своєю професією, а має спеціалізований зміст - називає (називав) особу, яка займалася організацією полювання у садибах знаті [8].

Якщо деякі іменники цього типу зберігають звичайне значення діяча, то називають особи за їхніми функціями, а не за актуальною акцією чи актом. Як правило, це назви за професією (пор. *výběrčí - zaměstnanec pověřený výběráním něčeho*) [8]. Але майже завжди ці назви характеризуються специфічним значенням чи стильовою обмеженістю.

Дуже мало слів цього типу активно використовують у сучасній чеській мові: *průvodčí* “провідник”, *mluvčí* “доповідач”, *rozhodčí* “арбітр”, *krejčí* “крavecь”. Деякі з них збереглися завдяки тому, що формально збіглися з прикметниками синонімічних іменників на -се, тому на сучасному етапі вони сприймаються як субстантивовані прикметники. Наприклад, *dozorčí* має значення “черговий” (ім.) та “контрольний” (прикм.), *popravčí* – “той, хто виконає вирок” (ім.) та “призначений для виконання вироку” (прикм.).

Назви на -čí утворені переважно від дієслів з інфінітивною основою на -i- (*lovčí - lovit, mluvčí - mluvit*); -e/-ě- (*krejčí - krájet, náhončí - nahánět*); -a- (*plavčí - plavat, dozorčí - dozírat*).

Завуальованою постає структура іменника *kočí* “візник, кучер”, яке етимологічний словник чеської мови подає як запозичення з угорської мови. Номінація мотивована назвою угорського містечка Kocs, звідки походили перші фурмани між Віднем та Пештом [5, 175].

В українській мові словотвірному типові діячів на -čí відповідають українські іменники із суфіксами -ець (*krejčí - кравець*), -ч (*výberčí - збирач, náhončí - нагонич, hončí - погонич, mluvčí - доповідач*), -тор (*průvodčí - кондуктор*), а також група субстантивованих іменників (*lovčí - ловчий, dozorčí - черговий*). У низці прикладів кореляти мають тотожне лексичне наповнення твірної основи (*hončí - погонич, krejčí - кравець, lovčí - ловчий, ловець, náhončí - нагони*). Деякі українські назви діячів мають форму словосполучень (*plavčí - черговий рятувальної станції, výpravčí - черговий по станції*).

Розбіжності у семному складі номінацій на позначення ідентичної особи спостерігаємо у двох випадках (пор. *dozorčí* (< *dozírati* “наглядати”) - *черговий* (< *чергувати*), *mluvčí* (< *mluvit* “говорити”) – *доповідач* (< *доповідати*).

Агентивний тип на -ek представлений невеликою групою девербативних іменників, оскільки головною функцією формант -ek/-k у сучасній літературній чеській мові є творення іменників на позначення здрибності (пор. *stromek, domek*). Багато імен цієї групи належить до діалектних назв і має завуальовану мотивацію.

Іменники походять переважно від дієслів недоконаного виду на -e- (*svědek -*

vědět), на -i-: (*pohůnek* - *pohoniti*, *sládek* – *sladit*), на -a- (*hejsek* < *hejsati*). Від дієслова з основою без тематичного суфікса утворений іменник *houdek* (< *housti*).

Подібно до дериватів інших типів похідні на -ек припускають мотивацію іменником. Так, у номінації *sládek* поряд із відношенням до дієслова *sladit* можна провести безпосередній зв'язок з іменником *slad*. Від іменника дії походить назва *smíšek* < *smích* („člověk, který se často, rád směje“).

В українській мові кореляти на позначення тотожного деривата утворюються за допомогою суфіксів -ун (*mlčec* – *мовчун*), -ок (*svědek* – *свідок*), -к-о (*smíšek* – *смішко*), -ч (*pohůnek* – *погонич*). Деякі чеські назви мають українські відповідники з тотожною твірною основою та відмінним словотворчим суфіксом (*svědek* – *свідок*, *smíšek* – *смішко*, *pohůnek* – *погонич*, *mlčec* – *мовчун*).

Із чеськими назвами девербативного типу на -ек корелюють українські назви девербативного (*svědek* – *свідок* < *свідчити*, *mlčec* – *мовчун* < *мовчати*) та десубстантивного характеру (*smíšek* – *смішко* < *смій*, *смійхотун* < *смійхот*).

Розбіжності у складі семантичної структури спостерігаємо лише в одній парі номінацій *houdek* – *скрипаль*, які історично мають звуконаслідувальне походження, але від лексем на позначення різних звуків [7, 180; 2.2, 312].

За походженням суфікс -ан – це праслов'янський суфікс -апъ, який утворився внаслідок розширення іменників з а-основами формантом -пъ у період балто-слов'янської єдності [1, 52]. Першочерговою функцією форманта -ан у сучасній чеській мові є творення назв осіб за місцем проживання та національністю (пор. *měšťan*, *vesničan*). Майже всі назви типу – це емоційно забарвлені номінації, переважно з аугментативно-пейоративним відтінком.

Деривати утворюються від дієслівного кореня на приголосний (*trhat* – *trhan*) або від первісного кореня теперішнього часу у дієслів з основою минулого часу з коренем на голосну (*pij-e* – *pij-an*).

Стосовно морфологічного характеру мотивуючого дієслова слід зауважити, що йдеться про переважно прості дієслова на -at. Так, *křupan* „ціпов'яз, мужлай” історично походить від *křupat* “хрумтати” і є пейоративною назвою селян, яка натякає на те, що вони їдять грубу їжу [10, 92]. Рідше деривати утворюються від дієслів на -et/-ět (*bručán*) або без кореневого суфікса (*bijan*, *pijan*). Іменник *skokan* може мотивуватися віддієслівним іменником *skok*.

Експресивний характер номінації на -ан та близькість цих назв до носіїв властивостей створили передумови для інтерференції деад'єктивних назв носіїв властивостей на -án й цієї невеликої групи девербативних похідних. А тому поряд із регулярним утворенням *sahan* „висока людина”, що походить від дієслова *sahat* „сягати”, утворилася форма *sahán* (за аналогією до синонімів *dlohán* „висока людина” від *dlouhý* „довгий, високий”).

Українські відповідники іменників цього словотвірного типу часто утворюються за допомогою формантів –ун (*стрибун, буркун*), –як (*ниак*), –як-а (*забіяка*), –ець (*обідранець*), які також надають деривату пейоративного забарвлення. У парах слів *rijan* – *ниак*, *bijan* – *забіяка*, *bričán* – *буркун*, *skokan* – *стрибун* спостерігаємо тотожні твірні основи, інколи корелятом виступає складна назва (*křivan* – *цінов'яз, гречкосій*). У якості ономасіологічної ознаки носії мови часто обирають переносні ознаки предметів, тварин тощо, які найдаліше характеризують вдачу чи поведінку людини, тому спектр мотиваційної семантики є досить широким. Причому асоціації при виборі ознаки можна проводити за способом, швидкістю, місцем дії тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Мартынов В.В.* Праславянская и балто-славянская суффиксальная деривация имен. – Минск, 1973. – 59 с.;
2. *Преображенский А.Г.* Этимологический словарь русского языка. – М., 1958. – Т.1-2;
3. Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980;
4. *Hauser P.* Nauka o slovní zásobě. - Praha: SPN, 1980. – 192 s.;
5. *Holub J., Kopečný F.* Etymologický slovník jazyka českého. – Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1952. – 576 s.;
6. *Kopečný Fr.* O problematice příjmení typu Kopal, Koupil a věcech příbuzných // Naše řeč. – 1975. – Ročník 58, č. 3. – Str. 152-160;
7. *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. – Praha.: ČSAV, 1968. – 866 s.;
8. Slovník spisovného jazyka českého: V 8 dílech. - Praha: Academia, 1989.
9. *Šmilauer V.* Nauka o českém jazyku. – Praha: SPN, 1974. – 334 s.
10. Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen / Za redakce Fr.Daneše, M.Dokulila, J.Kuchaře. – Praha: Academia, 1967. – 780 s.

Вакуленко М.О. (Київ, Україна)

Транслітерація українською латиницею: слов'янське коріння та національні особливості

У цій статті представлено наукове обґрунтування, принципи транслітерації і кирилично-латиничні трансляційні таблиці для української мови.

Ключові слова: транслітерація, азбука, кирилиця, латинка.

В данной статье изложено научное обоснование, принципы транслитерации и кирилично-латиничные транслитерационные таблицы для украинского языка.

Ключевые слова: транслитерация, азбука, кириллица, латиница.

In this article, the scientific background, transliteration principles and Cyrillic-Latinic transliteration tables for the Ukrainian language, are given. The problems of inculcation of Ukrainian Latinics are reviewed.

Key words: transliteration, alphabet, Cyrillics, Latinics.